

Az antropológiai film

Városantropológiai filmek vetítése.
Budapest, 2003. július 3–4.

Nem először zajlott kísérlet hazánkban antropológiai témájú filmek csoportba gyűjtésére és bemutatására. Az eddigi műhelybemutatók, illetve általános tematikájú filmfesztivál után¹ az Anthropolis Egyesület és a Palantír Film kifejezetten a városantropológiai témájú munkák vetítésére vállalkozott. Mindkét műhely célja az volt, hogy ne kizárólag saját alkotások kerüljenek a vászonra, hanem – amennyire az adott pillanatban lehetséges volt – több helyről érkező, tematikusan válogatott darabok.

Az alapvetően a Miskolci Egyetem kulturális antropológia szakán végzett és a vizuális antropológia által is jócskán „megfertőzött” hallgatókból 2002 szeptemberében alapított Anthropolis Egyesület egyik célja a tudományág színvonalas, de mégis közérthető bemutatása, népszerűsítése; ennek keretében vállalkozik különböző, nem csak a szakma számára nyitott projektek megvalósítására: kiállítások, konferenciák, kisebb fesztiválok szervezésére.

A 2003 nyarán szervezett kétnapos budapesti rendezvény inkább képekben, mint szóban kereste a választ arra, hogy mit is takar valójában a városantropológiai film.² Abból a nem teljes mértékben evidens, egyben számtalanszor megcáfolt hipotézisből indultak ki a rendezvény szervezői, hogy az antropológiai film létezik, Magyarországon is készülnek kifejezetten ilyen filmek, ez alkalommal tehát nem a műfaj létjogosultságán és stílusa meghatározó jellemzőinek definiálásán volt a hangsúly. Az itt bemutatásra került filmek nem keresték a Jay Ruby által esetlegesen felvázolt antropológiai film ideálját (vö. Csorba 2002) – amennyiben ez egyáltalán valóban létezik –, hanem a maguk eszközeivel közelítettek a városi kultúra bizonyos elemeihez, jelenségeihez.

A vetítéseket megelőző, kötetlennek mondható kerekasztal-beszélgetésen a száraz megközelítések helyett a személyes hozzáállásról, a városantropológiai filmeknek az alkotókra és a nézőkre gyakorolt szerepéről esett szó.³ Komlósi Orsolya szerint nagyon nehéz szétválasztani azt, hogy városantropológiai filmet csinál az ember, vagy pedig olyan, ami érdekli. „Boglár Lajos tanár úr szokta mondani, hogy az antropológia igazság szerint egy életmód, amelyet az ember a mindennapjaiban él meg. Mivel mi a városban élünk, könnyebb olyan történeteket, olyan embereket találni, akikkel jobban kapcsolatba lehet kerülni. Gondolom, hogy az igazán jó filmeknek az lenne az alapjuk, legalábbis mi olyanokat csinálunk, ahol követjük az ő életüket, az ő életük eseményeit, és mivelhogy itt élünk, ezáltal jobban ismerjük az ő életüket, így jobban részt is tudunk venni abban. A városantropológiai filmeknek főként az emberek egymás közötti viszonyáról kell szólniuk.

Az összes néprajzi film egy-egy egyedi esetet vagy történetet emel ki, amelyet be tud mutatni, hiszen az számunkra, városiak számára érdekes. Itt a városban ahhoz szem,

egy bizonyos nyitottság kell, hogy az ember felfedezze a témákat, amelyek itt hevernek mindenki előtt. Azt gondolom, hogy igazából ez lenne az antropológia feladata is általában. A film, az most egy jobban futó műfaj, tehát könnyebben eljut az emberekhez, illetve magában hordozza a lehetőségét annak, hogy sokkal több ember lássa, mint hogy egy dolgozatot elolvasson. Azt gondolom, hogy innentől kezdve ez hivatás, olyan, ami megmutatja azokat a dolgokat, amiket szeretne, hogy észrevegyenek azok az emberek is, akik csak jönnek-mennek az utcán, és eddig még nem vették észre.” Ezek a jelenségek lehetnek akár a szubkultúrák részei, de akár saját hétköznapijaink is. Viszont mindezek ábrázolásakor a legfontosabb a hitelesség kérdése – bár a technikai eszközökkel, vágással nehéz határt szabni. Viszont az antropológiai filmeknek pontosan ez lehet az erősségük.

A. Gergely András ezen beszélgetésen úgy vélekedett, hogy „az antropológia (és az antropológiai film) vagy beszél antropológiául, vagy ráfogják, hogy antropológia, hol bántásként, sértésként, hol kihívó, melldöngető másságként, provokációként, sokféle formában. Persze vannak tudományos elvárásai, módjai annak, hogyan készülnek filmek, amelyekre később azt mondják, hogy antropológiai filmek. Olyan világokban látni, ahol általában nem szoktak kamerával mozogni az emberek, az már-már egy antropológiai film. Olyan jelen lévő, részt vevő, munkanaplóként felvételeket készítő valaki, aki képes naplóként készíti ezt, utóbb rájön, hogy filmként forgalmazható is. Összevág belőle valamit, és ugyanolyan antropológiai filmként fogja forgalmazni, ha ez egy csábító cím vagy minősítés, esetleg a piacon új és még eladható. Ha ugyanezt városban teszi, akkor a legkönnyebb azt mondani, hogy városantropológia, amit csinál, és a film, amit ekkor forgat városi témakörben, nem más, mint antropológiai szempontból készült film. Akik ilyen típusú filmet készítenek, általában kizárják azt a lehetőséget, hogy játékfilm legyen, mert nem forgatókönyv alapján készítve, szituatív, művészi megoldásokkal élve, de jól előre kigondoltan hordoz üzeneteket. Tehát valami tettelegesség, rajtaütés, leskelődés, jelenlét és annak folytonos képi bizonyítása az, ami körülírja, hogy körülbelül ebben a műfajban mi készíthető, milyen helyet elfoglalva.”

Elhangzott egy olyan felvetés is, miszerint a városantropológiai film egyfajta válasz lehet a néprajzi filmtől való elkülönülés kérdésére, hiszen ez utóbbi alapvetően a vidéki, falusi kis közösségek világát ábrázolja. A városi filmek viszont eleinte leginkább egy-egy szélsőségesebbnek tűnő témára összpontosítanak, előszeretettel készülnek alkotások a szubkultúrákról, a leszakadt elemekről, a városban kialakult, de kirívó szokásokról, magatartási formákról, mintákról. Mégis kevés jól elkészített filmet látunk a városi folklór jelenségeiről, a városi mindennapi rituálékról, a csak itt megtalálható szokásokról.

A műfaj új, még kiforróban van. Vállalásában azonban lényegesen különbözik az egyéb filmes irányzatoktól, a néprajzi munkáktól. Más műfajokkal ellentétben az antropológus, az antropológiai film készítője hosszan betelepszik a megmutatandó csoport, jelenség, kutatási terület „mindennapjaiba”, nem egyszerűen csak odamegy, filmez, és hazajön, hanem lehetőség szerint a helyszín háttéréből próbál kiindulni. „Ha az antropológiának azt az önmegkülönböztető sajátosságát vesszük, hogy behelyezkedik egy kultúrába, és azt szervesen, hosszabb időre igyekszik elsajátítani, átélni vagy vállalni, akkor annyival könnyebb városantropológiai filmet csinálni városban lakó antropológusnak, hogy ő kimegy az utcára, és máris ott van a saját terepén. [...] A városantropológiai filmeknél valószínűleg nagyon sokat számít, hogy városi, városban készült, városi

típusú kultúráról, vagy az alkotó a maga városból hozott kultúráját használja a filmben mint keretet, mint eszközt, mint nyelvet” – hangsúlyozta a kerekasztal-beszélgetésen A. Gergely András.

A fesztivál bemutatott filmjeinek jó része tehát a saját kultúrája felé forduló antropológus keze nyomát hordozza. Sokak véletlenszerűen találtak rá témájukra, amely mellett nap mint nap elmentek egy ideig, majd kutatássá emelve beléptek a történetekbe. Így alakult ez Füredi Zoltánnal is, aki *Villanegyed* című filmjében a főváros XII. kerületében élő, mondhatni elit környezetben lakó hajléktalanokat mutatja be. A film rendezője szüleihez menet számtalanszor járt olyanoknál, akik az építkezési telkeken, üres területeken, de mégis „jó környéken” élnek; másfél-két évig követte őket nyomon. Filmjének szereplői esetenként megmosolyogni valók, amint ügyetlenkedve, de megpróbálnak felvenni a környezethez illő allűröket, ragaszkodnak a panorámás telkekhez, stb. De mindemellett a hajléktalanlét minden nyűgével, kiszolgáltatottságával megismerkedhetünk. Számukra a város csak a Moszkva téren létezik, így nem kell mindennapi küzdelmet vívniük sorstársaikkal a „placcokért”, mint más, hajléktalanok által frekvenciáltabb helyeken.

Füredi másik filmje, a több fesztivált megjárt és komoly sikert, elismerést aratott *Szia nagyfi, jól vagyunk* című alkotás ügyesen ötvözi a maximálisan dokumentáló antropológiai és a nagyközönség számára is szórakoztató filmet. Az antropológus szeme itt olyan mértékben belemerült terepébe, hogy teljesen át is engedte a megfigyelés lehetőségét a megfigyelendőknek. Füredi, kiadva kezéből a kamerát, megkért egy hazánkban élő mongol családot, hogy vegyék föl azt, amit ők emelnek témává saját életükből. Ebből lett azután az a képes üzenet, amelyet otthon maradt nagymamájuknak küldenek Mongóliába. Jól tükrözi az egyik klasszikus kérdést: a kultúrák keveredését a mindennapi életben. Hiszen a gyerekek magyar iskolába járnak, magyar népdalt énekelnek rá a szalagra, a szülők kisbaltot üzemeltetnek, ahol a legnagyobb újdonság egy Coca-Cola hűtő.

Szőke Orsolya négyperces etűdje ugyan mókának, poénnak is tekinthető, mégis egy hétköznapiak tűnő terepet emel ki olyan módon, hogy groteszk tükörként hat. *A Bigdíl* című munkában ugyanis egy igen vegyes összetételű „lengyelpiacot” mutat be oly módon, hogy a budapesti közeg igencsak távoli kultúrának tűnhet.

Oláh Lehel filmjével a város másik végébe visz át, a lerobbant csepeli gyármonstrumok bunkerként megépített pincéiben számos zenekar talált gyakorlólhelyre, stúdióra, koncertteremre. *A Zenésműszak* nem kifejezetten antropológiai filmnek készült, de alkotója nem először merül el a városi folklór világában. Megfoghatatlan, de mégis kultikus helyek, személyek jelennek meg alkotásaiban, így a nemrég sikerrel bemutatott *Dixiben* is.

A városi zenei irányzatok kultuszépítő szerepével foglalkozik Nagy István *Micro-techno* című diplomafilmjében, amelyet a Miskolci Egyetem kulturális antropológia szakán védett meg. Az alkotók egy, a miskolci technokultúra köré csoportosuló közösséget mutatnak be, akik városi létük és ténykedésük mellett szeánszszzerűen a hegyekbe vonulnak egy-egy szabad, zenés hétvégére.

Ugyancsak a technokultúrát dolgozta fel Bersiczky András *Ezredvégi ösztánc* című munkájában, felkeresve számos frekvenciált szórakozóhelyet, elbeszélgettek az éjszakai buliélet jó pár kiemelkedő figurájával.

Miskolci témát dolgozott fel Tolvaly Orsolya is. *Gabi*, a transzszexuális férfi nő szeretne lenni, hiszen lélekben annak született. Küzdelmei az elfogadásért mindennapo-

sak, hiszen Miskolc még mindig kisváros ahhoz, hogy az ilyen jelenségeket kezelni tudja. Budapestre utazva tud csak igazán feloldódni, igazán önmaga lenni. A nagyváros talán elfogadóbb, ott talán kevésbé szembetűnőbb egy-egy nem „szokványos” jelenség. De Gabi számára ez mindig véget ér, és következnek a megalkuvásokkal teli hétköznapi Miskolcon.

Vincze Zoltán *Árnyékok* című filmjének főhőse a perzsa származású, immár román orvos, aki mindennapi küzdelmet vív az utcagyerekekért Marosvásárhelyen. Az erdélyi várost a rendszerváltás után elérte a korábban a kapitalizmus rémképének festett világ, és utcára vetett számtalan kiszolgáltatott gyermeket, akiknek egyetlen céljuk a túlélés. Az alkotók e túlélés folyamatát próbálták az orvos segítségével hosszú időn keresztül nyomon követni.

Ugyancsak meglepő terepre kalauzol a *Tanyavilág Budapest*en, Szádvári Lídia filmje, amely a III. kerületi rónát tárja fel. Óbuda lakótelepei után, a nagy távhőkéményen túl, számos modern iparcarnok és a Magyar Televízió gyártási bázisa mellett él jó pár szegény ember, ócska kis vályogkunyhókban, és állatokat tartanak, földet művelnek. Ide érkezik a várbeli turisták konflisa, hogy a lovak megpihenjenek, szabadon fussanak egyet. A lovász az Alföldről érkezett, s amíg engedik, maradna. Csend van itt és nyugalom. A volt üdülőövezet lassan állandó lakhelye lett néhány szegényebb sorsú családnak. Megtelepedve, pár száz méterre ugyan a HÉV vonalától, de mégis távol a város zajától, élnek mindennapjaikat, reménykedve, hogy nem kell elhagyni e szerény, paradicsomi világot. Hiszen számukra a város nem nyújt semmit, „tanyavilágukban” mindenük megvan, ami szükséges.

E sorok írójától is két filmet vetítettek le: a *Budapest Keleti – Paris Nord* című munka a pályaudvar sajátos milióját, kialakult, szinte város a városban jellegű kultúráját ábrázolja történeti visszatekintéssel és földrajzi összehasonlítással. A kispesti Wekerle-telep volt főkertészének sajátos portréja az *Éltem útja*, melynek főhőse, a bohókás öregúr élet-történetében felelevenít számos misztikus városi helyet, így a Rómain levő Hableányt is.

Az itt bemutatott filmek jó része cáfolni engedi azt a Ruby-féle, mások által is sűrűn hangoztatott elképzelést, amely szerint az antropológiai filmek nem mások, mint hogy alkotóik mozgóképpé szeretnének átalakítani valamely antropológiai témát. Alapvetően mindig bevett gyakorlat, hogy számos helyen, így még a szabadabban kezelt vizuális diplomamunkák esetében is szöveges kiegészítést kérnek az antropológiai filmek mellé, mintegy értelmezőeszközként a látottakhoz. Persze ennek elkerülésére olyan önmaguk lábán megálló filmeket kell prezentálni, amelyek túllépve a vizuális dokumentáción, a „mozgóképes terepmunkanaplón”, önmagukban képesek bizonyítani témájuk fontosságát. Megfontolandó tehát, hogy mely kutatás kívánczik végeredményében video- vagy filmszalagra, mi az, amihez csak naplószerűen használatos a kamera, és ne feledkezünk meg a kiegészítő filmekről sem, amelyek mint illusztráció jelennek meg.

A filmek nem feltétlenül „csak” a kutatási eredmények közvetítésére, bemutatására szolgálnak, hiszen látható, hogy egyes művek önmagukban „hordozzák” magát a kutatást. Igen nehéz elképzelni például Füredi Zoltán mindkét itt bemutatott filmje esetében a vizuális segédanyag szerep kizárólagosságát. Elképzelhetetlen vagy legalábbis nehézségekbe ütköző lenne témáinak kizárólagos és találó szöveges interpretációja. Mindez a vetítések alkalmával bemutatott filmek jó részére igaz, igazolva a szervezők alapkonceptióját. Sikertől „az antropológia szolgálatába állítani a vizuális média hatalmas erőit”.

JEGYZETEK

1. Egyéb vetítések zajlottak Miskolcon, az antropológia szak által szervezett szaknapok alkalmából a Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéken készült munkákból, illetve a budapesti Di-alektus Fesztivál az Uránia moziban, 2002-ben, s alkalmilag más helyszíneken is, például a Balázs Béla Stúdióban.
2. A Mű-Hely Klubban bemutatott filmekből egy „populárisabb” válogatást is levetítettek a margitszigeti Sark Kertben 2003. július 6–7-én.
3. A beszélgetés teljes szövegét lásd a www.anthropolis.hu honlapon.

IRODALOM

CSORBA JUDIT DOROTTYA

2002 Van-e antropológiai film? Jay Ruby: Picturing Culture – Explorations of Film and Anthropology. Tabula 5(2):302–308.